प्रेस चौतारी नेपालद्वारा आयोजित गोष्ठमा प्रस्तुत कार्यपत्र

संविधानसभाका लागि मिडियाको भूमिका

– विनयकुमार कसजू

"नयाँ राजनीतिक व्यवस्था रोज्नु भनेको एक प्रकारले नयाँ संचार व्यवस्था रोज्नु हो ।"
– इ. लोयड समरल्याण्ड

राजा महाराजा, वा अधिनायकहरुको शासनमा उनीहरुले गरेको निर्णय जनतालाई घोषणा वा परिपत्रबाट जानकारी गराए पुग्थ्यो तर लोकतान्त्रिक व्यवस्था जनताको मतबाट चल्ने हुनाले राज्य संचालनका हरेक कुरामा जनताको मत आवश्यक हुन्छ र सरकारलगायत जनताको नाममा र जनताको करबाट पालिने सम्पूर्ण अंग र सार्वजनिक निकायहरुको काम कारवाही र निर्णयबारे जनता सुसूचित हुनैपर्छ । साथै जनप्रतिनिधि, सरकार र व्यवस्था रोज्नेदेखि योजना बनाउनेजस्ता सबै कुराहरुमा सही निर्णय गर्नका लागि जनता सुसूचित हुनुपर्छ । यो काम प्रेसले गर्छ । यो कार्यपत्रमा पत्रकारिता, प्रेस, मिडियालाई समानार्थी शब्दको रुपमा प्रयोग गरिएको छ । यसभित्र आमसंचारका परम्परागत र अत्याधुनिक प्रविधि र माध्यमहरु -अखबार, रेडियो, टेलिभिजन र इन्टरनेट) पर्छन् ।

प्रेसले सुसूचित र जनमत अभिव्यक्त गर्ने काममात्रै गर्दैन । जनमत बनाउने काम पनि गर्छ । यसै सन्दर्भमा अमेरिकी पूर्वराष्ट्रपति टमस जेफर्सनको बहुचर्चित भनाइ उद्धृत गर्ने गरिन्छ : "हाम्रो सरकारको आधार जनमत भएको हुँदा पहिलो लक्ष नै यसलाई ठिक ठाउँमा राख्ने हुनुपर्छ र यदि मैले अखबारबिनाको सरकार र सरकारबिनाको अखबारमध्ये एउटा रोज्नुपर्‍यो भने मैले एकछिन पनि अल्मल नगरी पछिल्लोलाई रोज्नेछु ।"

लोकतान्त्रिक समाजमा प्रेसको भूमिकालाई मुख्य रुपमा सत्ताको लागि हुने द्वन्द्व, शक्ति प्राप्ति, हस्तान्तरण, वितरणबारे गरिने संचार/रिपोर्टिङ तथा सार्वजनिक बहस छलफलको रुपमा लिइन्छ ।

वारेसी प्रजातन्त्र र संविधान निर्माण गर्ने दायित्वबीच फरक

लोकतन्त्र भएका अधिकांश मुलकहरुमा जनताको राजनीतिमा सहभागिता भनेको चुनावमा भोट हाल्ने काममा सीमित देखिन्छ । जनताले चारपाँच वर्षका लागि आफ्नो प्रतिनिधि चुन्ने व्यवस्थाको सुरुवात त्यस बेला भएको थियो जति बेला यातायात र संचारका आधुनिक साधन मोटर रेल र रेडियोको आविष्कार पनि भएको थिएन र घोडा र हुलाक नै सबैभन्दा छिटो साधन थिए । यातायात तथा संचार प्रविधिको विकासले गर्दा अहिले स्थान र समयको दूरी एकदमै घटेको छ । अहिले संसारको जुनसुकै कुनामा बसेको मानिसले आफ्नो विचार संसारभरि तत्कालै पुर्‍याउन सक्ने प्रविधि उपलब्ध छ । यसैले अहिलेको युगमा जनताको राजनीतिमा सक्रिय सहभागिता संभव र सहज भएको छ र हरेक राजनीतिक निर्णयहरुमा जनताको अभिमत लिनु संभव भएको छ । यसलाई संभव बनाउने मुख्य भूमिका मिडियाले खेल्छ ।

प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले विराटनगरमा सेरिमोनियल राजाबारे व्यक्त गरेको विचार तत्काले देशभरि फैलियो र रातीसम्म विभिन्न स्थानमा विरोध प्रदर्शनहरु भए ।

भोलिको मिडियाले विरोधका समाचारसमेत कभर गर्‍यो । फलस्वरुप राजतन्त्रबारे दलहरु बढी स्पष्ट हुन बाध्य भए । यस्ता अनेकौं मुद्दा छन् जसलाई मिडियाले दिनदिनै बहसछलफलमा ल्याइरहेका छन् । यसरी निरन्तर जनतमत अभिव्यक्त र निर्माण पनि हुँदैछ । वारेसी प्रजातन्त्र र अहिलेको तरल राजनीतिक अवस्थाबीचको यो भिन्नतालाई नेपाली मिडियाले बुझेको र प्रशंसनीय भूमिका खेलिरहेको छ ।

नयाँ नेपाल र प्रेस

नयाँ नेपाल बनाउने काममा प्रमुख भूमिका राजनीतिको अनि नागरिक समाजको हुन्छ । तर राजनीतिज्ञ/नेता र नागरिक समाजका अगुवाहरुलाई सक्रिय, सचेत र सबल बनाउने, तताउने तथा खबरदारी गर्ने तत्व प्रेस नै हो ।

आधुनिक अर्थको प्रेसको उद्‌गम पश्चिमबाट भए पनि पूर्वमा प्रेसको उद्‌भव र भूमिका/दायित्व पश्चिमी प्रेसको तुलनामा भिन्न छ । यो भूमिका मिडियाको सूचित, शिक्षित र मनोरंजन गर्दै पहरेदारी र जनमत सिर्जना गर्ने भूमिकामा मात्रै टुंगिदैन । जनतालाई उत्प्रेरित र राष्ट्रिय तथा जनहितका सवालहरुका लागि एडभोकेसी गर्ने र एक्टिभिस्टको भूमिका खेल्ने काम पनि नेपाली मिडियाले गर्दै आइरहेको छ ।

नयाँ राज्य व्यवस्थाको स्थापनामा मिडियोको यो भूमिका अझ बढेको छ । अन्तरीम शासन कालदेखि संविधान सभाको निर्वाचन, नयाँ सम्विधान निर्माण र नयाँ राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने ऐतिहासिक काममा सहयोगी र सहकर्मी बन्ने अभूतपूर्व एवं ऐतिहासि अवसर र जिम्मेवारी नेपाली मिडियाको अहिलेको पुस्ताको काँधमा आएको छ । यो काम पूरा गर्न नेपाली मिडिया कति सक्षम छ ?

नेपाली मिडियाको अहिलेको कानुनी अवस्था :

माध्यमको दृष्टिले अहिले नेपाली मिडियाले परम्परागत छापा माध्यमदेखि अत्याधुनिक अनलाइन माध्यमको उपयोग गरिरहेको छ । अनलाइन माध्यमलाई छाडेर अन्य माध्यम वा प्रविधिको दृष्टिले मिडियालाई नियमन गर्ने कानुनहरु भएता पनि विषयवस्तु (कन्टेन्ट) को दृष्टिले नेपाली प्रेस अहिले सर्वाधिक शक्तिशाली र स्वायत्त छ । कन्टेन्टलाई रोक्ने कुनै पनि कानुन अहिले सक्रिय देखिँदैन ।

मिडियामा नेपाली जनताको पहुँचको अवस्था :

प्रेस काउन्सिलको पोहोरको प्रतिवेदनअनुसार नेपालमा कुल ४६१ पत्रपत्रिका नियमित रुपमा निस्किरहेका छन् । (दैनिक ६२, अर्द्धसाप्ताहिक ३, साप्ताहिक २९४, पाक्षिक २८ र मासिक ७४)

रेडियो नेपाले केन्द्रिय, क्षेत्रीय र स्थानीय एफएम स्टेसनहरुमार्फत सर्टवेभ, मिडियमवेभ र एफएम प्रविधिमा प्रसारण गरिरहेको छ ।

गैरसरकारी क्षेत्रमा ५६ वटा एफएम स्टेसनका लागि इजाजतपत्र बाँडिएकोमा झण्डै ४६ जति स्टेसनले प्रसारण गरिरहेका छन् ।

नेपाल टेलिभिजन (टेरेस्ट्रियल र स्याटेलाइट), नेपाल टेलिभिजन मेट्रो च्यानल (काठमाडौं उपत्यकामामात्र टेरेस्ट्रियल), कान्तिपुर टेलिभिजन (टेरेस्ट्रियल र स्याटेलाइट), च्यानल नेपाल (स्याटेलाइट), इमेज च्यानल (टेरेस्ट्रियल र स्याटेलाइट) साथै भारतबाट नेपाली अडियन्सलाई लक्षित गरी नेपाल 1 (नेपाली भाषामा भारतीय च्यानल स्याटेलाइटबाट) गरी जम्मा छ वटा टिभी च्यानलहरुले नेपाली विषयवस्तु प्रसार गरिरहेका छन् ।

नेपलाभरमा झण्डै ६०० केबुल कम्पनीहरुले सहरी क्षेत्रमा र केही जिल्लामा गाउँमा समेत माथि उल्लिखित टेलिभिजन कार्यक्रमहरुका साथै झण्डै ५० वटा छिमेकी र ग्लोबल टीभी च्यानलहरु पुर्‍याइरहेका छन् ।

अहिले आएर अनलाइन मिडियाको उपयोग अचानक बढेको छ । हालै नेपाल एफएम चौबिसै घण्टा केवल २५ सेकेण्डको फरकमा विश्वको जुनसुकै भागबाट पनि इन्टरनेटमा सुन्न सकिने भएको छ । सबैजसो ठूला आकारका दैनिक अखबारहरु वेबसाइटमाछन् । केही साप्ताहिक र काठमाडौं बाहिरका केही दैनिक र साप्ताहिक अखबारहरुसमेत वेबसाइटमा हेर्नसकिन्छ । दुई दर्जनजति समाचार र विचार दिने अनलाइनमा मात्रै सीमित मिडिया पनि संचालनमा छन् भने नेपालभित्र र बाहिर तथा काठमाडौंबाहिरबाट समेत सैयौं नेपाली ब्लगहरु संचालन भएका छन् जसले ताजाताजा समाचार र विचार दिने र बहस चलाउने काम गरिरहेका छन् ।

साथै भित्तेपत्रिका, गाउँलेपत्रिका, सामुदायिक पत्रिका, सामुदयिक अडियो टावर, स्थानीय टेलिभिजन र टेलिसेन्टरले समेत केही न केही मात्रामा नेपाली जनतालाई समसामयिक राजनीतिक घटना र विषयवस्तुहरु सूचित गरिरहेकाछन् ।

पहुँचलाई दुई ढंगले हेर्नुपर्छ : १) मिडियाको जनतामा पहुँच र २) जनतको मिडियामा पहुँच ।

पहुँचको दृष्टिले रेडियो सबैभन्दा व्यापक छ । विषयवस्तुको विविधता, सान्दर्भिकता र स्थानीयताको हिसाबले पनि रेडियो नै सबैभन्दा उपयोगी र अगाडि देखिन्छ । तैपनि स्याटेलाइट र केबुल नेटवर्कको व्यपकताले गर्दा प्रविधि, प्रभाव र आकर्षणको दृष्टिले टेलिभिजन निक्कै प्रभावशाली माध्यमको रुपमा द्रुत गतिले आइरहेको छ । अनलाइन माध्यम नेपालभित्रभन्दा विदेशमा, विश्वभरि छरिएका सचेत नेपालीहरुमा जनमत सिर्जना गर्न र तिनीहरुको मत नेपालमा प्रवाहित गर्न प्रभावकारी देखिन्छ ।

सर्कुलेसनको दृष्टिले दैनिक दुई प्रतिशत नेपालीले अखबार पढने अनुमान गर्नसकिन्छ । यो शहरी, सम्पन्न, बौद्धिक वर्गमा सीमित छ । तैपनि नेपालको राजनीतिमा एजेन्डा उठाउने काममा नेपाली भाषाका छापामाध्यमको प्रमुख भूमिका छ ।

नेपली प्रेसको अबको भूमिका : विचारणीय पक्ष

लोकतन्त्रको स्थापनाका लागि जनआन्दोलनमा जनतालाई समाहित गर्ने काममा नेपाली मिडियाले जुन महत्वपूर्ण र गरिमामय भूमिका खेल्यो त्योभन्दा महत्वपूर्ण र कठिन जिम्मेवारी अब पूरा गर्नु पर्ने भएको छ । नेपाली जनताले सही भावी राजनीतिक व्यवस्था रोज्नका लागि आवश्यक सूचना दिने, सरोकारका विषयमा खुला छलफल बहस चलाउने, जनताको अभिमत लिने आदि काममा मिडियाको भूमिका र महत्वलाई कसैले पनि नकार्न सक्तैन ।

अहिलेसम्म नेपाली जनताले कुनै पनि राजनीतिक व्यवस्था, सत्ता, सरकार र प्रशासनसमेतलाई आफ्नो वा आफूले रोजेको भन्ने महसुस गर्न पाएका छैनन् । अब आउने व्यवस्था आफूले रोजेर ल्याएको आफ्नै व्यवस्था हो र आफूले नचाहेको बेलामा फेर्न सकिन्छ भन्ने अनुभूति नगराई लोकतन्त्रले नेपाली माटोमा जर गाड्न सक्तैन । अब नेपाली जनताले जुनसुकै व्यवस्था रोजे पनि त्यो नेपाली जनताको आफ्नै व्यवस्था हुनेछ र त्यसबारे अरुकसैसँग गुनासो गर्न पाइनेछैन भन्ने अनुभूति गराउन सकिएन भने फेरि पनि

गल्ती हुने सम्भावना छ । यो अनुभूति गराउनु अबको मिडियाको जिम्मेवारी र हाँक पनि हो ।

नेपाली मिडियाले नयाँ नेपाल निर्माणका लागि खेल्नुपर्ने भूमिकालाई तीन चरणमा राख्नसकिन्छ : १) अन्तरीमकालमा २) संविधानसभाको निर्वाचनसम्म र ३) संविधान निर्माणाकलमा ।

यसका साथै लोकतन्त्रको लागि भूमिका खेल्नका लागि मिडियाको लोकतन्त्रीकरण पनि आवश्यक हुन्छ । संविधान बनेर नयाँ राज्य प्रणालीमा गएपछि पनि मिडियाले निर्वाध अभिव्यक्ति तथा प्रेस सवतन्त्रता र माध्यमको स्वतन्त्रता उपभोग गर्न पाउने र आम जनताको संचार अधिकार सुनिश्चित गर्ने कुरामा अहिले देखि सक्रियाता देखाउनै पर्छ । यसको लागि संचारकर्मीमात्रै होइन नागरिक समाज नै सक्रिय हुनुपर्छ ।

मिडियालाई लोकतान्त्रिक बनाउने काममा १) भावी राजनीतिक व्यवस्था, २) विश्वव्यापीकरण, व्यापारीकरण र विदेशी लगानी, ३) पत्रकारहरुको शिक्षा, प्रशिक्षण, पेशागत हित र वृत्तिविकास, ४) जनताको संचार अधिकारको प्रत्याभूति र जनताको मिडिया चेतनाको स्तर तथा ५) विभिन्न तहमा लिंग, जातजाति, भाषा, क्षेत्र आदिको सहभागिता आदि विषयहरुले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने निश्चित छ ।

अहिले नेपालमा राजधानीदेखि जिल्लाजिल्लासम्म, पँधेरादेखि पार्लियामेन्टसम्म, स्थानीय अखबारदेखि स्याटेलाइट टेलिभिजनसम्म भावी नेपालको संरचना, खास गरी संविधानसभा र नयाँ संविधानको स्वरुपबारे छलफल, बहस भइरहको छ । मिडियामार्फत चेतनामूलक कार्यक्रमहरु पनि भइरहेका छन् । यस्ता बहस छलफलले हरेक वर्ग र तहका जनतालाई सहभागी बनाउनु बाकी छ ।

अहिले चलिरहेका बहस छलफल र रिपोर्टिङमा कतिपय विषयहरुमा रिपोर्टरको अतिउत्साह वा अनभिज्ञताका कारण प्रतिगामी विषय र स्वार्थहरुले पनि बेलाबेलामा महत्व पाइरहेको देखिन्छ । मिडिया स्वयं सुसूचित भएन भने त्यसको नकारात्मक प्रभाव देखिनसक्छ । कतिपय मिडियाले जानीजानी प्रतिगमनलाई बातावरण तयार पारिदिने खालका गतिविधि गर्दैनन् भन्न सकिँदैन । राज्यको पुनर्संरचना, संधीय राज्य प्रणाली, मधेश र पहाडको संस्कृति र राष्ट्रियताको सवाल तथा भाषा जातीय आधारमा गरिने संरचना समावेशीकरणका विषयहरुमा गरिने बहस छलफललाई मिडियाले वांछित दिशा दिन सकेन भने अर्को विद्रोह र विखण्डनको आँधीबेरी आउनसक्छ । उदाहरणका लागि नेपाल टीभीले असार २६ गते प्रसार गरेको प्रतिध्वनि कार्यक्रममा एक जना मधेसी नेताको भनाइ “मसँग नागरिकता छ तर राष्ट्रियता छैन । नेपाल स्पष्ट रुपमा दुई भौगोलिक देश हो : मधेस र पहाड । यो विखण्डन होइन एकीकरण हो ...” ले भावी नेपालको निर्माणलाई कत्तिको सघाउँछ ? धर्मनिरपेक्षताको घोषणा विरुद्ध भएको सडकप्रदर्शनको टीभी कभरेज जस्तो शैलीमा भयो त्यसले कसलाई फाइदा गर्छ ? यस्ता कुरामा मिडियाको संवेदनशीलता मात्रै होइन लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति प्रतिवद्धताको आवश्यकता र महत्व दिनदिनै बढिरहेको छ ।

लोकतान्त्रिक सिद्धान्त, मान्यता र आचरण विरुद्धका गतिविधि र समाचारलाई प्रमुखता दिने, गौरवान्वित गरेर प्रस्तुत गर्ने बारेमा मिडिया चनाखो हुनुपर्छ र यसमा नागरिक समाजको निगरानी र सहयोग पनि आवश्यता छ । साथै बहस छलफलहरु साँच्चै जनतालाई शिक्षित पार्ने र जनमत बनाउने दिशामा भइरहेका छन् कि केवल बौद्धिकताको प्रदर्शन, वाणिविलासको रुपमा वा प्रोजेक्टको लागि भइरहेछ भन्ने कुरामा पनि मिडिया सचेत हुनैपर्छ

। त्यस्तै हतियारधारी शक्तिले मिडिया संचालन गर्नु कुनै पनि लोकतन्त्रमा स्वीकार्य हुनसक्तैन । यसले जनमत अभिव्यक्त गर्ने र निष्पक्ष निर्वाचनमा ठाडै प्रभाव पार्छ ।

संविधान सभाको स्वरूप र विधि तय गर्ने र संविधान बनाउने क्रममा प्रतिगामी तथा विभिन्न शक्ति केन्द्र र क्षुद्र स्वार्थ वर्गहरूबाट आइलाग्नसक्ने बाधा व्यवधारहरूबारे पनि मिडियाले जनता र सरकारलाई सचेत पार्नैपर्छ । हिंसामा हुर्केको शक्तिलाई शान्तिपूर्ण संक्रमण र संविधानसभा र संविधान तर्जुमा गर्ने काममा शान्ति र लोकतान्त्रिक विधिमा लाग्न प्रेरित र वाध्य पार्ने काममा पनि मिडियाको महत्वपूर्ण भूमिका हुनुपर्छ ।

सारमा भन्नुपर्दा, जनआन्दोलनबाट जनताले गरेको अपेक्षा, प्रतिनिधि सभाले गरेको घोषणा, सात दल र माओवादीबीच भएका विभिन्न समझदारी र सम्झौता तथा संविधानसभाको चुनाव गरी नयाँ संविधान बनाउने सबै कदमहरुलाई सघाउँदै यो लक्ष्यको विरुद्धमा हुनसक्ने षडयन्त्र र जानीनजानी हुने गतिविधि र विभिन्न शक्ति केन्द्रहरुको क्षुद्रस्वार्थलाई भण्डाफोर गर्दै लोकतान्त्रिक नेपाल निर्माणमा सक्रिय योगदान दिनु अहिले नेपाली मिडियाको प्रमुख दायित्व हो । लोकतान्त्रिक नेपालको निर्माण संकटमा पर्‍यो भने मिडियाको अस्तित्व पनि संकटमा पर्छ भन्ने कुरा कदापि बिर्सनु हुँदैन ।

धन्यवाद ।

२०६३ असार २८ गते बुधबार ।